

**A magyar hangulatfestő mozgásigék
kognitív nyelvészeti megközelítésben**

Jelige: Hangulatos

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék.....	2
Bevezető rész.....	3
A magyar hangulatkódoló igék	6
A haladó mozgást kifejező igék	6
A mozgásokozás.....	8
A ' <i>pillanatnyi</i> ' jelentésárnyalatot tartalmazó igék	10
A helyben mozgást kifejező igék	11
A mozgásigék jelentéskomponensei a hangulat felől nézve	14
A mozgó jellege és a mozgás hangulata.....	15
A mozgás nehézkessége vagy könnyedsége és a mozgás hangulata.....	16
A mozgó lelkiállapota, a mozgás passzivitása és a mozgás hangulata.....	17
A mozgás intenzitása és a mozgás hangulata	18
A mozgás módja, alakzata és a mozgás hangulata	19
A mozgás időtartama és a mozgás hangulata	20
A mozgás sebessége, az iránya és a mozgás hangulata.....	21
Az útvonal jellege és a mozgás hangulata.....	22
A mozgás által keltett hang és a mozgás hangulata.....	22
Összegzés	24
Felhasznált irodalom	26

Bevezető rész

A magyarban egy igével a mozgásesemény (történés, cselekvés vagy létezés) több komponensét fejezzük ki egyetlen szóban, mint bármely más szófajú szóval. Leginkább a főnévvel szemben próbálták az igét meghatározni, a főnév ugyanis könnyebben megragadható és már többet tanulmányozott kategória a nyelvészetben. Ronald Langacker a kapcsolatjelölést és az időbeliséget emeli ki az ige általános jegyeként, szemben a főnévvel, amely atemporális és egy dolgot jelöl (LANGACKER 1994: 10). William Frawley pedig a főnevek időbeli kötöttségéről beszél, ami által ezek könnyebben fordíthatók, ellentétben az igékkel (FRAWLEY 1992: 67). Ez utóbbi állítás csakis úgy értelmezhető, ha az ige időbeli kötöttségével együtt más jelentéskomponenseket is feltételezünk, amelyek éppen az előbbiből következnek. Szilágyi N. Sándor az igét nem a főnévvel szemben határozza meg. Az ige „olyan akcenciát jelöl, amely időben történik”, a szubsztanciákkal szemben pedig az igéknek strukturáltabb a jelentése, könnyebb megállapítani az észlelési feltételeket, amelyek ismerete által az adott igét alkalmazni tudjuk valamilyen viselkedés, cselekvés vagy történés megnevezésére (SZILÁGYI 1996: 66). Ezek a tulajdonságok az igékre jellemző sajátos jelentéskomponenseket és az ezek közötti sajátos viszonyokat eredményezik. Vizsgálatunk erre a strukturáltabb jelentésre irányul és ennek a struktúrának a jellegére a hangulatfestő igék esetében.

Gombos Erika a Talmy-féle nyelvtipológiába próbálja besorolni a magyar nyelvet (2009). Arra a következtetésre jut, hogy „a magyar nyelv tipikusan a mozgás módját és okát kódoló nyelvek családjába tartozik”, ezek mellett azonban a hangulat, az időtartam is az igék nagy számában lexikalizálódik (GOMBOS 2009: 78). A magyar igék a mozgás módját, okát, idejét, irányát, sebességét, alakzatát, valamint az útvonal és a mozgó jellegét és lelkiállapotát/kedélyét kódolják. Ezek mellett nagy számban vannak olyan igéink, amelyek valamilyen hangulatot (is) kódolnak. Ez a sajátos hangulat a szó jelentéséhez tartozik, egyik jelentéskomponense az igének.

A legtöbb esetben nehéz – ha nem szinte lehetetlen – leírni, körülírni a szavakhoz tartozó hangulatot. Az mégis érződik, hogy a *hangulatfestő* megnevezés igen találó ezekre az igékre¹: valamiféle hangulatot tartalmaznak, amelyet könnyebb lenne lefesteni vagy elmutogatni, mint körülírni. A mozgásigék egy csoportját választottuk vizsgálatunk tárgyául,

¹ Természetesen, vannak hangulatfestő nem-igék is, de itt nem fogunk azokra kitérni.

ezekben ugyanis nagy számban fordulnak elő hangulatfestő jellegűek, legyen az helyváltoztatás vagy szempillarebbenés „méretű” mozgás. Bár elsősorban a hangulatfestő igékről lesz szó, előfordulnak a vizsgált anyagban olyanok is, amelyek kódolnak ugyan valamilyen hangulatot kifejező jelentéskomponenst, de hangzásbeli szerkezetük alapján nem tekinthetők egyértelműen hangulatfestőnek.

Feltételezhető ezekről az igékről, hogy sajátos mozgásjellemzőket kódolnak: bizonyos típusú igékre bizonyos jelentéskomponensek kódolása jellemző. Ez így nyilvánvalónak is tűnik. A kérdés nem is az, hogy ez valóban így van-e, hanem az, hogy pontosan milyen mozgásjellemzőket kódolunk a hangulatfestő mozgásigékben, illetve, hogy milyen mozgásjellemzőkhöz társul valamilyen sajátos hangulat, még ha a hangalak nem is hangulatfestő.

A hangulat elkülöníthető ugyan egyedi jelentéskomponensként, de a legtöbb esetben nem írható egyértelműen körül. Ha megpróbáljuk meghatározni, hogy miben is rejlik egy szó hangulata, egyszer csak észrevesszük, hogy körülírtuk azt a mozgást, amire az adott szót használjuk, s még mindig nem látszik, hogy mindebből miben rejtőzik a hangulatisága. Nehézséget okoz az is, hogy a szavak hangulata egyedi. Egyetlen igéről sem mondható el, hogy a hangulata *azonos* egy másik igéével. Legfeljebb csak hasonlít, közel áll hozzá.

Meghatározzuk tehát a hangulatiságot mint külön jelentéskomponenst, de látni fogjuk, hogy ez nem választható el más jelentéskomponensektől úgy, ahogy azok egymástól elválaszthatók. A *babirkál* hangulata például nem írható körül az alakzata nélkül, olyan, mintha ennek a szónak *olyan apró* hangulata lenne, mintha a hangulata – legalábbis részben – a mozdulatok apróságában rejlene. A *baktat* szó a mozgó komorsága, a mozgás darabossága és nehézkessége nélkül egy másik szó lenne. A legtöbb esetben mintha a mozgásesemény alapelemei vagy társcselekményei maguk lennének hangulatfestők. Így például a *tesped* ige nagy, széles, nehézkes hangulatú, a *sziporkázik* apró, nagy intenzitású, míg a *somfordál* lassú és rosszban sántikáló hangulatot hordoz. Ily módon, ha a Talmy-féle terminológia szerint próbáljuk „besorolni” a hangulatiságot, az része lehet a mozgásesemény alapelemeinek és/vagy a társcselekmények valamelyikének is. Az igék egyik jelentéskomponensének tekintjük tehát a hangulatot, ami úgy része a mozgáseseménynek, hogy ahhoz a mozgásalakzathoz tartozik hozzá, amely az adott igével megnevezett mozgásra jellemző. Azt, hogy mégis külön jelentéskomponensként kezelhetjük, azzal indokolható, hogy sok olyan igénk van, amelyek ugyanazt a mozgáseseményt nevezik meg úgy, hogy más-más hangulatot

kódnak, és az eltérő hangulat miatt van több igénk ugyanarra az eseményre. (Lásd például: *settenkedik, somfordál, sompolyog, sunnyog* vagy *andalog, araszol, baktat, bandukol* stb.)

Az semmiképp sem várható el a dolgozattól, hogy kiderül: mitől hangulatfestő egy ige. Egyes esetekben feltételezhető, hogy a hangzás hozzájárul az adott hangulat érzékeltetéséhez. Pl. a *gübben* hangzásában valami hirtelen megmerülő vagy egy kisebb gödörbe belezökkenő mozdulatot sugall, míg a *pilinkél* és a *pislákol* valami könnyed, kecsesen mozgó, nyugodt mozgást jelöl. Illetve a hangzást más nézőpontból szemlélve azt is megfigyelhetjük, hogy az azonos hangzássémájú igéknek vannak azonos jelentéskomponenseik.² Az *álldogál, csordogál, folydogál, hulldogál, sírdogál, üldögél* szavak például mind tartalmaznak valami könnyed, kis intenzitású, huzamosabb ideig tartó, esetleg meg-megszakadó mozgást sugalló jelentéskomponens(ek)e)t. Más esetekben viszont nem tudunk felfedezni ilyen típusú összefüggést a hangalak és a jelentés között. Talán inkább csak beleérezzük (ismerve a jelentését) a *lopódkodik*-ba a csendet vagy a *motoszkál*-ba és a *babirkál*-ba az apró mozdulatokat. De a szavak hangulata tulajdonképpen éppen a benyomás, a beleézés alapján ragadható meg a legjobban.

Sok esetben a hangalak sajátos volta tükrözi az adott ige sajátos hangulatát. Utaltunk rá, hogy valóban van is kapcsolat a hasonló hangalakú igék jelentése között, azonban látni fogjuk, hogy a hangulat szemantikailag hozzátartozik az igékhez, a hangalaktól függetlenül is lehet, és az igék között szemantikai alapú összefüggések is vannak.

² Ehhez részletesebben lásd Szilágyi 2013.

A magyar hangulatkódoló igék

A vizsgálathoz 300³ igét gyűjtöttem össze, melyeket hangulatkódolónak és mozgást kifejezőnek éreztem. Valóban *éreztem*, ugyanis ennél objektívebb kapaszkodóm nem volt. A *Magyar értelmező kéziszótár* viszonylag kevés igét jelöl meg hangulatfestőként⁴, mi, beszélők ennél jóval többet érzünk annak.

Először is meg kell fogalmaznunk azt, hogy mit tekintünk mozgásnak. Egy mozgásesemény feltételez egy mozgót, egy másik, viszonyítási elemet, amelyhez képest a mozgó valamilyen módon és valamilyen irányba elmozdul és magát az elmozdulást. Leonard Talmy ezeket nevezi a mozgásesemény alapeseményeinek (TALMY 2000: 25–26). Ebből a meghatározásból két dolog látszik: egyrészt az, hogy a viszonyítási pont lehet háttér jellegű vagy ponszerű, másrészt pedig az, hogy a mozgás nem feltétlenül eredményez helyváltoztatást. Beszélhetünk *haladó mozgásról*, amikor a mozgó egy útvonal mentén mozdul el, elhagyva az eredeti helyét – ebben az esetben lényeges a mozgás időtartama és sebessége; és beszélhetünk *helyben mozgásról*, amikor a mozgó a saját tengelye körül mozdul el – itt sajátos jellemzőnek találok a mozgás alakzatát. Mindkét esetben jellemző a mozgó jellegének és a mozgás útvonalának (annak kiindulópontjának, végpontjának és/vagy jellegének) a kódolása. A mozgásesemény hogyanját kódoló tényezőket Talmy *tárcseselekményeknek* nevezi. Ide tartozik a mozgás módja, időtartama, sebessége, oka, intenzitása, nehézkessége, alakzata és hangulata.

A haladó mozgást kifejező igék

A haladó mozgást vagy a mozgás szünetelését kifejező igék esetében az alapesemény a(z) időben és térben érzékelhető haladás, tehát a valamihez képest történő helyváltoztatás vagy helyben maradás. A legtöbb haladó mozgást kifejező magyar ige esetében alapeseménynek tekinthetjük a haladó mozgást és tárcseselekménynek a mozgás hogyanját

³ Ez a szám az igekötő nélküli igéket tartalmazza, illetve pár olyan igekötős igét, amelynek más az elsődleges jelentése igekötővel, mint anélkül.

⁴ Erre Gombos Erika is rámutatott: vizsgálatának egyik eredménye, hogy „a magyar mozgásigék kb. 23%-ban kódoljuk a mozgás hangulatát” (GOMBOS 2009: 59). Az ÉrtSz. közel sem tartalmaz ennyi hangulatfestő megjelölést.

kódoló jelentéskomponenseket. Nézzük meg a következő mondatot: *Lassan zötykölődött végig a szekér a gödrös úton.* Alapeseménynek a gödrös úton történő haladó mozgást tekinthetjük, míg a mozgás módját, a zötykölődést a tárcselekménynek. Mondhatnánk úgy is, hogy *Lassan ment végig a szekér a gödrös úton.* A mozgás módja tehát így is benne van az ige jelentésében (nem száguldott például), de ez már egy más jellegű mozgást jelöl.

A kódolt mozgás alapján a következő jelentéskörökbe csoportosítottuk ezeket az igéket:

jelentéskörök	az adott jelentéskörbe sorolt igék
álldogál	ácsorog, ácsingózik, állogat, dangubál
beleerőltet valamit valamibe, erőszakoskodik	csomoszol/csömöszöl, gyömöszöl, szuszakol, toloncol, tuszkol
függőleges helyzetéből ki-kimozdul	bólintgat, dörgölődzik, düledezik, dülöngél, fityeg, görnyedezik, inog-binog, ityeg-fityeg, kalimpál, roskadozik, tántorodik
gyorsan vagy nagy intenzitással megy	cikázik, csörtet, elillan, elinal, elszelel, furakodik, gördül, hőköl, iramodik, ireg-forog, iszkol, lőt-fut, nyargal, nyargalászik, nyomakodik, pottyán(t), ruccan, sertepertél, suhan, surran, szétrebben, tülekedik, viharzik, zöcsköl, zötyköl, zötykölődik, zötyög, zöttyen
hullámozó mozgást végez	csapong, fodrozódik, lebeg, lebegtet, libeg, libeg-lobog, pislákol, pislog, reng, ring, ringat
ide-oda mozog/ mozgat	cibál, cincál, himbál, himbálózik, laffog, leffeg, lotyog, lottyán, lötyköl, lötyög, lötyögtet, löttyen(t)
lassan feláll	cihelődik, kászálódik/kászolódik, tápázkodik
lassan halad/ mozgat valamilyen irányba	ámolyog, andalog, araszol, baktat, ballag, bandukol, barangol, battyog, bitangol, bódorog, bóklászik, bolyong, caflat, cammog, caplat, curukkol, csámborog, császkál, csatangol, csavarog, cselleng, csepereg, csordogál, csórikál, csődül, csuszamlik, csúszik-mászik, döccen, döcög, eblábol, ellábal/ellábol, evickél, flangál, görget, gurigázik, gyüszmél, hempereg, hemperget, hempergőzik, hengerget, hentereg, hentergőzik, hömpölyget, hömpölyög, hullajt, hulldogál, hullongál, jődögél, kacskaringózik, kecmereg, kelebólál, kering, kóborol, kocog, kódorog, kóricál, kószál, kóvályog, kullog, laffog, fartat, kotródik, kujtorog, lavíroz, lófrál, lopózik, lopódkodik, lödörög, oldalog, oson, ödöng, ögyeleg, poroszkál, potyog, ráncigál, repked/röpked/röpköd, repdes/röpdös, reppen/röppen, setteng, settenkedik, somfordál, sompolyog, sunnyog, suvad, sündörög, szállingózik, támolyog, tántorog, téblábol/tíblábol/téblábal, tekereg, tekergőzik, ténfereg, térül-fordul, vánszorog, zötyög
sajátos módon lép	biccent, bicebócazik, biceg, biccen(t), billeg-ballag, billeget, billen, botorkál, botorkázik, bukdácsol, csesztet, csetlik-botlik, csiszeg-csoszog, csoszog, illeg-billeg, imbolyog, rogyadozik, rogyant,

	roggyant, szökdécsel, tipeg, tipeg-topog, topog, toporog, toppan, totyog, tötyög
üldögél	csücsül, gubbaszt, gubózik, gunnyaszt, kucorog, kuksol, kuporog, lebzel, rostokol, tesped, ücsörög
kis intenzitású mozgás	pilinkél, pilinkézik, szemerkél

Látható a táblázatból, hogy különösen nagy számú igénk van annak kifejezésére, hogy 'megy valahova', illetve 'valamilyen módon (gyorsan vagy sajátos módon lépdelve) megy'.

A mozgásokozás

A következőkben szót ejtünk néhány olyan aspektusról, amely a magyar mozgásigékre általában jellemző, de amelyeket a hangulatfestő igékkel kapcsolatosan csak érintőlegesen tartunk fontosnak. Egyrészt azért, mert ezzel már foglalkoztak, másrészt azért, mert kevés hangulatfestő ige szempontjából kulcsfontosságúak.

A haladó mozgást kifejező igék nagy számban kódolják a mozgásokozást és a mozgó jellegét. A mozgás okát tekintve létrejöhet a mozgás a mozgó önerejéből és akaratából – ebben az esetben beszélünk *önmozgásról*, illetve elmozdulhat egy másik, külső elem által adott erő hatására, ezt nevezzük *okozott mozgásnak*. Például a *Bandukol az őszi nap* mondatban a nap önerejéből végzi a mozgást, nincs szüksége külső hatóerőre.⁵ A következő mondatban viszont valaki beavatkozására történik a mozgás: *Kilötytyent a víz a fazékból*. Sok esetben nehéz ezt a két okozást elkülöníteni, *felröppenhet* a madár azért is, hogy elrepüljön élelemért, de azért is, mert a macska meg akarja fogni. Könnyebbnek tűnik a szétválasztás azoknak az igéknek az esetében, amelyeknek van kauzatív párja, mint a *roggyan – rogglyant, hömpölyög – hömpölyget, puffad – puffaszt*, de valójában ez is csalóka lehet, hiszen a beszélő szándékától függ, hogy mennyit akar elárulni, esetleg eltitkolni abból, ami történik. Mondhatom azt, hogy *Kilötytyent a tej a fazékból*, ha például el akarom terelni a figyelmet arról, hogy én lötytyentettem ki. A mozgó szándékoltsága tehát ily módon is hozzátartozik a mozgás okához, de a mozgó célja vagy céltudatossága is lényeges mozgáskörülmény.

⁵ Eltekintünk itt a tudományos álláspontoktól, ugyanis a beszélő nyelvtudása nem a tudományos elméletek alapján alakul(t ki), hanem az érzéki tapasztalataink alapján. És azok azt mondják, hogy a napot nem hajtja semmi, az magától mozog.

Több hangulatfestő igében kódolódik az, hogy a mozgónak valamilyen célja van azzal a mozgással. Ez a feltételezett cél sugall valamilyen hangulatot, illetve valamilyen viszonyulást is az adott célhoz. A következő igékhez valamilyen tudatos szándék társul, illetve a szándékhoz gyakran bizonyos mozgásmód is: *bujdokol/bujdosik, eblábol, ellábal, iszkol, lopószik, lopódkodik, sertepertél, setteng, settenkedik, somfordál, sompolyog, sunnyog, toloncol, tülekedik*. Ezek az igék nemcsak céltudatos cselekvést, mozgást fejeznek ki, hanem kivéve az első és az utolsó kettőt, valamilyen 'rosszban sántikál' vagy 'rejtett szándékkal teszi' jelentésük is van. Épp ezért aztán ezeket a mozgásokat csendben meghúzódva, (a látszat kedvéért) valamivel foglalatoskodva kell végezni. A *toloncol* és *tülekedik* igék leginkább a mozgás módjára koncentrálnak, úgy hogy közben tudjuk, annak a mozgásnak valamilyen külső oka van. *A lépcsőn felfelé toloncolták a rabot* (a mozgás jellege abból következik, hogy egy rabot visznek fel a lépcsőn), *Egy kis ingyen sajtért tülekedtek az emberek* (az élelemszerzés a cselekvés módjának oka). Látszik ezekből az is, hogy a mozgásokozó nem feltétlenül fizikai dolog, hanem természetesen lehet nem kézzelfogható is.

Még több hangulatfestő igében fejeződik ki céltalanság. Ez szorosan összekapcsolódik a tétlenséggel is, hiszen ha valakinek semmiféle célja nincsen, akkor tulajdonképpen vagy nem csinál semmit, és ezt a semmittevést is többféleképpen nevezzük meg attól függően, hogy milyen testhelyzetben van a (passzív) mozgó, vagy mozog ugyan, de a mozgás kifejezésében hangsúlyos, hogy ezt csak úgy csinálja, mert nincs egyéb dolga, vagy jó neki az úgy. Leggyakoribb mozgásformák ebben az esetben a (céltalan) járkálás, illetve a (passzívan) álló és ülő testhelyzetek. A következő igéket soroltuk ide: (1) *barangol, bitangol, bódorog, bóklászik, bolyong, csámborog, császkál, csatangol, csavarog, cselleng, flangál, kóborol, kódorog, kóricál, kószál, kujtorog, lófrál*; (2) *ácsingózik, ácsorog, ámolyog, álldogál, állogat, dangubál, ődöng, őgyeleg, téblábol*; (3) *kuksol, lebzsel, rostokol, ücsörög*. Más mozgáskomponenseket illetően is vannak közös pontok az (1)-es csoportban: az ide sorolt igék például egyaránt lassúak a mozgás sebességét illetően és nyugodtak a mozgó kedélyállapotát illetően. A másik két csoportban viszont más jelentéskomponensek alapvetően különböznek egymástól. Ami az összes igében közös, az az, hogy mind hordoznak valamilyen negatív töltetet, a passzív szférához tartoznak. Ebből (is) látszik, hogy a lassúság, a kis intenzitás, valamint a passzivitás szorosan összetartoznak a hangulatfestő igék jelentésében.

A 'pillanatnyi' jelentésárnyalatot tartalmazó igék

Nem „tipikus” haladó mozgást fejeznek ki azok az igék, amelyek hirtelen történő és kisméretű elmozdulást kódolnak. Ezek esetében a mozgás útvonala nem jelenik meg mozgáskomponensként, de hangsúlyt kap a mozgás alakzata, módja és bizonyos esetekben a mozgás által keltett hang. A következő igéket soroltuk ide: *biccen(t)*, *biggyeszt*, *billen(t)*, *buggyan*, *bukkan*, *csosszan*, *csippent*, *döccen*, *feccsen*, *fittyed*, *fröccsen*, *gübben*, *heppen*, *huppan*, *hüppen*, *illan*, *kukkant*, *lebben(t)*, *libben(t)*, *lottyán(t)*, *löttyen(t)*, *moccan*, *pattan(t)*, *peccen(t)*, *pittyed*, *pittyeszt*, *pottyán(t)*, *pöccint*, *pukkad*, *rebben(t)*, *roggyan(t)*, *röppen(t)/reppen(t)*, *ruccan*, *suttyan*, *toppan(t)*, *torpan*, *tottyán*, *zökken(t)*, *zöttyen(t)*.

Legelsőként a nagyon hasonló hangzás tűnik fel. Ezek az igék sokféle mozgás kifejezői lehetnek, az egyetlen közös bennük a 'hirtelen és váratlanul történő pillanatnyi elmozdulás vagy kimozdulás a korábban végzett mozgásból vagy nyugvó helyzetből'. Ehhez a sajátos hangalakhoz kapcsolódik szorosan a sajátos hangulat. Ha megpróbálnánk elmondani, hogy milyen hangulata van ezeknek a szavaknak, valahogy úgy fogalmaz(hat)nánk, hogy olyan hirtelen és pillanatnyi hangulatuk van. Szilágyi N. Sándor *analógiás elvként* határozza meg azt, ami ezeket a szavakat alakilag (vagy épp jelentésüket illetően) egymáshoz olyan közelállóvá, hasonlóvá teszi: „amik valamiben hasonlítanak, azok hasonlítsanak másban is” (SZILÁGYI 2013: 6). A mi esetünkben ez az elv értelmezhető úgy is, hogy a hasonló jelentésű szavak hasonlítsanak hangalakjukban is, de úgy is, hogy a hasonló hangalakú szavak hasonlítsanak jelentésükben is. A hatás iránya tulajdonképpen nem eldöntendő kérdés. Egyrészt azért, mert a beszélt nyelvben valószínűleg mindkét irányba történő hatás egyszerre van jelen, másrészt pedig azért, mert minket itt most csak a jelenlegi alak érdekel, és nem kívánunk történeti jelenségek tanulmányozásába bonyolódni.

Hasonló összefüggést találunk az *-int* végű igékben. Ezek mind könnyed hangulatúak, könnyed mozgást fejeznek ki, utalva egyben a mozgó könnyű voltára is. Ide tartoznak például: *csavarint*, *emelint*, *nyomint*, *pattint*, *pöccint*, *suhint*, *zuhint*. Ezek közül hangzását illetően kirí a *pattint* és a *pöccint*, két mássalhangzó van ugyanis a szavak közepében. Ennek oka minden bizonnyal az, hogy ezek az igék nemcsak a könnyedséget kódolják mozgáskomponensként, hanem a pillanatnyiságot, hirtelenséget is. Illetve *pattintani*, *pöccinteni* ujjal szoktunk, így a mozgatott tárgy nem lehet nehéz, másképp nem tudnánk elpöccinteni/elpattintani. Ha nagyon aprólékosak akarnánk lenni, ez az ige egy harmadik csoportba kerülne, ahová a hirtelen és könnyed mozgásokat kifejező igék tartoznának, például

a *pattint* (szemben a *pattanttal*), a *lottyint* (szemben a *lottyanttal*) stb. Mi azonban inkább mindkét csoporthoz tartozónak tekintjük ezeket, mert a kódolt mozgás jellege a hangulatkódolás szempontjából érdekel elsősorban, és nem a kategorizálás a fő célunk. Ugyanígy más igék is fognak több csoporthoz is tartozni.

Bizonyos igékben a mozgás ismétlődése kódolódik. A *-gÁl* végű igék egy része (amelyek azonos hangzássémával rendelkeznek) kis intenzitású, ismétlődő vagy folyamatos mozgást fejez ki. Például: *álldogál, állogál, birizgál, csordogál, folydogál, hulldogál, húzgál, huzigál, iringál, nyomigál, pisztergál/piszterkál/peszterkél, ráncigál, taszigál*.

Ezeknek az igéknek a sora még bővíthető, hiszen ma is produktív jelenségről van szó, és sok ige jelentéséhez társítható a pillanatnyi mozgást kifejező jelentéskomponens az *-int* képző hozzáadásával vagy a kis intenzitású folyamatos mozgást kódoló jelentéskomponens a *-gÁl* képző odacsatolásával, ha azt a mozgás jellege nem zárja ki. A második csoportban pedig észrevehetjük, hogy azok az igék, amelynek az első szótagja mora szerint hosszú (pl. *álldogál, húzgál, ráncigál*), azok nehezebb mozgásra utalnak, mint azok, amelyeknek az első szótagja mora szerint rövid (pl. *birizgál, huzigál, taszigál*).

A helyben mozgást kifejező igék

A haladó mozgással ellentétben a helyben mozgás esetében az alapesemény nem jelöl elmozdulást az eredeti helyhez viszonyítva. A mozgó a saját tengelye körül mozog vagy alakot változtat: tágul, esetleg zsugorodik. Vannak igék, amelyekről nem dönthető el egyértelműen, hogy haladó vagy helyben mozgást fejeznek-e ki. Ezek esetében az alapján tettünk különbséget, hogy a helyváltoztatás feltétlenül része-e az adott mozgásnak vagy sem. A kódolt mozgás alapján a következő jelentéskörökbe soroltuk ezeket az igéket:

jelentéskörök	az adott jelentéskörbe sorolt igék
forog	bodorít, bodorodik, gomolyog, penderedik/pöndörödik, penderít/pöndörít, penderül/pöndörül, perdít/pördít, perdül/pördül, pereg/pörög, perget/pörget
megnő (tágul) vagy kisebb lesz	dülled, dülleszkedik, dülleszt, huttyan, pöffeszkedik, puffad, puffaszt, pukkadozik, pöffed/püffed
nagy intenzitású mozgás történik	buzog, didereg, hemzseg, pizseg, rezdül, rezeg, sziporkázik

valaminek a felszínén	
sok kis mozdulatot végezve mozog	dögönyöz, dömöcköl, fészkelődik, fetreng, fentereg, ficáncol, fickándozik, fröcsög, hancúrozik, izgágáskodik, kapirgál, kotor, kotorászik, motoszkál, nyüzsög, nyüzsgölődik, paskol/pacskol/pancsol, szöszmötöl, tapicskol, vergődik

Ezek az igék, még ha nagy intenzitású mozgást fejeznek is ki, leginkább kis mozdulatokkal társulnak. Érdekes lehet, hogy szemben a haladó mozgást kifejező igékkel, amelyek a valahova menést, tehát a lábak mozgását kódolják nagy számban, ezeknek az igéknek több, mint a fele kézzel végezhető mozgás. A végtagjainkkal végzett mozgások tehát, amelyek a mindennapi cselekvésekben létfontosságúak, a beszédben is sajátos módon jelölődnek. Az a tény, hogy a kezünkkel és a lábunkkal végzett különböző mozgások kifejezésére ilyen sok és a mozgáskomponensek szempontjából ilyen nagy mértékben részletező a beszédünk, összefügg azzal a gondolattal, miszerint a nyelvi rendszerünk szervesen összekapcsolódik a viselkedérendszerünkkel. Lévé, hogy a nyelv szoros egységet alkot a kognitív folyamatokkal, a kognitív folyamatok pedig a mindennapi tapasztalatainkat rakják össze valamilyen módon, természetes, hogy a nagyobb gyakorisággal használt dolgok több szerepet kapnak a nyelvi jelentésekben.

Továbbá látható a táblázatból, hogy szemben az előbbivel, ebben a csoportban kevés 'hirtelen, pillanatnyi' jelentésárnyalatot tartalmazó ige van. Kivételnek tűnnek a pörgést kifejező igék, de elgondolkozva rajta, rájövünk, hogy a *penderedik/pöndörödik*, *penderít/pöndörít*, *penderül/pöndörül*, *perdít/pördít*, *perdül/pördül* tulajdonképpen egyszerűséget fejez ki szemben azzal, hogy *pereg/pörög*, *perget/pörget*. A hirtelenség nem feltétlenül van benne mozgáskomponensként, a pillanatnyiség pedig egyáltalán. A *pöffed/püffed* hangalakilag hasonlít a pillanatnyi jelentésárnyalatot tartalmazó igékre, de pöffedni/püffedni nem lehet hirtelen, egy szempillantás alatt, az voltaképpen egy folyamat, és folyamatában is látjuk, ha megpróbáljuk felidézni azt a mozgást, növekedést, amit ez az ige kifejez.

Továbbá érdekesek még azok a párok, amelyek az intenzitás erősségében térnek el egy-egy kicsit egymástól, de különben ugyanazt a mozgást fejezik ki: *dögönyöz – dömöcköl*, *fetreng – fentereg*, *nyüzsgölődik – nyüzsög*, *penderül – perdül*. Ezeknek a pároknak az elemei között intenzitásbeli eltérés van, amit a hangzás is tükröz. A haladó mozgást kifejező igék között nem véltünk felfedezni ilyen jellegű igepárokat.

Az ilyen jelentésárnyalatbeli különbségek, úgy gondoljuk, különösen jellemzők nemcsak a hangulatfestő igékre, hanem a magyar igékre általában. Az apró, árnyalatnyi eltéréseket nagy részletességgel kódoljuk az igék összetett jelentésszerkezetében.

A mozgásigék jelentéskomponensei a hangulat felől nézve

A jelentéskörök szerinti csoportosításokból kitűnik, hogy gyakran társul hangulat a láb mozgását kifejező igékhez. A vizsgált igék 60%-a lábak mozgatása által végzett mozgást, 9%-a kézzel végzett mozgást, 15%-a az egész testtel végzett mozgást és 16%-a nem ember által végzett mozgást nevez meg. Ezek az arányok természetesen csak hozzávetőlegesek, hiszen ezen kategóriák között vannak átfedések, sok igét használhatunk kézzel, lábbal és az egész testtel végzett mozgás kifejezésére is, és még többet használhatunk állatok, dolgok és emberek által végzett mozgás megnevezésére egyaránt. A következőkben az alapján vizsgáljuk meg az igéket, hogy a hangulatfestő jelleg melyik mozgáskomponenshez, illetve milyen mozgásjellemzőhöz kapcsolódik. A mozgásjellemzők szorosan egybetartoznak a mozgáskomponensekkel, hiszen az egyes mozgások jellemzőit az adott mozgást kifejező ige mozgáskomponenseiben kódoljuk. Több okból kifolyólag gondoljuk azt, hogy pontosan meghatározható az a mozgáskomponens, amelyhez a hangulat hozzátartozik. Először is, ha megpróbáljuk elmondani, hogy egy szónak milyen hangulata van, lesznek olyan mozgásjellemzők, amelyeket nem tudunk kihagyni a körülírásból. Például a *kecmereg* szónak a hangulatában benne van az, hogy 'lassan, nehézkesen, ügyel-bajjal, esetleg (az akadályok miatt) kicsit idétlenül mozog'. Másodszor, ha megváltoztatjuk egy ige egyetlen olyan mozgáskomponensét, amelyhez valamilyen hangulat kapcsolódik, egy másik igével megnevezett mozgáshoz jutunk, amelynek más lesz vagy nem lesz hangulata. Ha például kihagyjuk/megváltoztatjuk az előbbi példából azt, hogy 'ügyel-bajjal', és úgy írjuk le az adott mozgást, hogy 'lassan, nehézkesen, esetleg kicsit idétlenül vagy furcsán végzett mozgás', akkor mondhatjuk azt, hogy *vánszorog* vagy *caplat/caflat*, esetleg *támolyog*. Ebben az esetben tehát a sajátos hangulat a mozgás módjához, sebességéhez és nehézkességéhez tapad.

Az általunk vizsgált igék esetében a következő mozgáskomponensekhez kapcsolódik hangulat:

- ∅ a helyben mozgást kifejező igéknél: a mozgó jellege és lelkiállapota, a mozgás módja, illetve intenzitása, nehézkessége vagy könnyedsége, passzivitása és alakzata
- ∅ haladó mozgást kifejező igéknél: a mozgó jellege és kedélye, szándéka, a mozgás módja, időtartama, sebessége, intenzitása, iránya, nehézkessége vagy könnyedsége, alakzata, passzivitása, a mozgás által keltett hang és az útvonal jellege

Vagyis a haladó mozgást kifejező igék esetében csak a mozgás okához nem kapcsolódhat hangulat, míg a helyben mozgást kifejező igék esetében nem kapcsolódik hangulat a mozgás időtartamához, sebességéhez, irányához, a mozgás által keltett hanghoz és az útvonal jellegéhez. Ebből látszik, hogy miért volt érdemes elkülöníteni a haladó és a helyben mozgást kifejező hangulatkódoló igéket.

A mozgó jellege és a mozgás hangulata

A mozgásesemény egyik alapeleme a mozgó, aki az adott mozgást végzi. Korábban már szó volt az egyik szempontról, amely alapján egyes szakirodalmakban a mozgó különböző típusait elkülönítik. A mozgásokozást⁶ mi is kiemeltük mint a magyar hangulatkódoló igékben (is) jelen lévő jelentéskomponenst, azonban arra a következtetésre jutottunk, hogy ez az elkülönítés nem lényeges a jelen kutatás szempontjából.

A mi esetünkben nem azok a szempontok lesznek lényegesek, amelyek a mozgásigék átfogó elemzésekor felmerülhetnek.⁷ Ugyanis viszonylag kevés mozgásige kódolja a mozgó jellegét és hangulatát is, mi több, úgy, hogy ezek szorosan össze is tartozzanak. A mozgó méretéhez és súlyához bizonyos esetekben társulhat valamilyen hangulat. Az alábbi táblázat ezeket csoportosítja, a haladó és a helyben mozgást kifejező igéket is elkülönítve egymástól.

	a mozgó súlya	a mozgó mérete
haladó mozgást kifejező igék	caflat/caplat, cammog, himbál, himbálózik	csücsül, tesped
helyben mozgást kifejező igék	puffad/püffed/pöffed, tapicskol/tapicskál	bodorít, bodorodik, dögönyöz, dömöcköl, dülleszkedik, tapicskol/tapicskál

A kicsi és nagy, könnyű és nehéz jellegekhez kapcsolódik valamilyen sajátos hangulat. Itt a mozgó jellege meghatározónak tűnik a hangulat szempontjából, bár néhol más jelentéskomponensek is lényegesek lehetnek. Cammogni például nem tud egy kismadár, míg himbálózni nem tud egy medve. Elméletileg meg lehetne himbálni a medvét is, de ilyen mozgáseseménnyel kevesen találkozhattunk. Hasonló módon nem tudna eltespedni egy vézna

⁶ TALMY (2000), GOMBOS (2009), de a korábbi, hagyományos grammatikákban is különbséget tettek az önmozgás és az okozott mozgás típusa között.

⁷ Ezek például a már hivatkozott Gombos Erika dolgozatában is megjelennek.

emberke, ahogy nem is tudna megdörmöckölni valakit. Ha mégis ezeket a szavakat használnánk az adott helyzetekre, elég viccesen hangzana.

Ezzel a jelentéskomponenssel függnek össze részben a következő alfejezetben tárgyaltak.

A mozgás nehézkessége vagy könnyedsége és a mozgás hangulata

A mozgás nehézkessége vagy könnyedsége arra vonatkozik, hogy mennyire nehézkesen vagy könnyedén végzi a mozgó az adott mozgást. A vizsgált igéknek elég nagy száma, körülbelül 23%-a kódol hangulatot és nehézkességet, illetve könnyedséget. Bizonyos esetekben a mozgó súlyával függ ez össze, de ennél jóval több elem befolyásolhatja a mozgás könnyedségét vagy nehézkességét. A vizsgált anyagban a következő mozgáselemek határozzák meg ezt a jelentéskomponenst: a mozgó állapota (például, hogy fáradt, erőtlen), a mozgó lelkiállapota (hogyan viselkedik, hogy vidáman teszi vagy nem akaródzik neki azt a mozgást végezni), a mozgott súlya és a mozgás elvégzésének nehézsége (ha erőfeszítést igényel). Az alábbi táblázatban ezen szempontok alapján csoportosítottuk a vizsgált igéket. Nincsenek elkülönítve a haladó és a helyben mozgást kifejező igék, mert ebben az esetben nem találtuk ezt indokoltnak.

a mozgás nehézkességét, illetve könnyedségét befolyásoló mozgáselemek	az adott csoportba sorolt igék
a mozgó súlya	caflat/caplat, cammog, fityeg, hőköl, hullajt, hullong(ál), libben, lebeg(tet), libben, libeg, libeg-lobog, pottyant(t), potyog(tat), repdes/röpdös, repked/röpköd, reppen/röppen, suvad, szállingózik
a mozgó állapota	araszol, baktat, ballag, cihelődik, elillan, kászálódik, kecmereg, rogyadozik, rostokol, tápázkodik, vánszorog
a mozgó lelkiállapota	állogat, bandukol, barangol, szökdécsel, vonszol
a mozgott súlya	emelint, hullajt, kotor, nyomint, peccent/pöccent/pöccint, zuhint
a mozgás nehézsége	csomoszol/csömösöl, fodrozódik, gyömösöl, kapirgál, nyomakodik, ráncigál, szuszakol, tuszkol, tülekedik

Hangulatukat tekintve sokfélék ezek az igék. Kifejezhetik a mozgás vontatott jellegét, nyugodtságát, aktív voltát, játékos, virgonc jellegét, és még sokat sorolhatnánk. Mindebből látszik az is, hogy a sajátos mozgóhoz társított jellegzetes mozgásokhoz kapcsolódik hangulatiság, abban az értelemben, hogy a nehéz (fizikailag vagy lelkileg, kedélyét illetően)

és nagy mozgóhoz nehézkesség, míg a könnyű (fizikailag vagy lelkileg, kedélyét illetően) és kicsi mozgóhoz könnyedség társul.

A mozgó lelkiállapota, a mozgás passzivitása és a mozgás hangulata

A mozgó lelkiállapotát és a mozgó passzivitását mint jelentéskomponenst azért említjük egy helyen, mert szorosan összetartoznak, bár a kapcsolat nem oda-vissza irányú. Vagyis a mozgó lehangoltsága a mozgás passzivitásával jár együtt, de a passzivitás más jelentéskomponensekkel is összekapcsolódik.

Mit értünk a mozgó lelkiállapota nevű jelentéskomponensen? Ide sorolunk minden olyan összetevőt, amely a mozgó kedélyére utal, mint például az álmodozó, kedveskedő, vidám, neheztelő, játékos, gyámoltalan, nyugodt, csendes, lehangolt, fáradt, céltalan stb. lelkiállapotokat.

Az alábbi táblázatban összefoglaltuk azokat az igéket, amelyekben összetartozónak véltük ezt a két jelentéskomponenst és a hangulatiságot.

a mozgó lelkiállapotát kódoló hangulatigék	a mozgó lelkiállapotát és a mozgás passzivitását kódoló hangulatigék
ámolyog, andalog, araszol, baktat, ballag, bandukol, barangol, battyog, billeg-ballag, bitangol, bódorog, bóklászik, bólíngat, bólogat, bolyong, botorkál, botorkázik, bukdácsol, cibál, cincál, csámborog, császkál, csatangol, csavarog, cselleng, csepereg, csődül, csücsül, dangubál, dörgölődzik, eblából/eblábal, elinal, ellábal, elszelel, evickél, fartat, flangál, furakodik, görnyedezik, gurigázik, illeg-billeg, inog-binog, ireg-forog, iringál, iszkol, ityeg-fityeg, jődögél, kelebőlál, kering, kóborol, kódorog, kóricál, kószál, kotródik, kujtorog, kullog, lófrál, lopódzik, lopódkodik, oldalog, oson, peckelődik, poroszkál, ráncigál, setteng, settenkedik, somfordál, sompolyog, suhan, sunnyog, szökdécsel, szökken, téblából/téblábal, tekereg, tipeg, tipeg-topog, toloncol, topog, toporog, toppan, ugrabugrál, ugrándozik	ácsingózik, ácsorog, álldogál, állogat, gubbaszt, gunnyaszt, henyél, kucorog, kuksol, kuporog, lebzsel, ódöng, ögyeleg, rostokol, sertepertél, sündörög, ücsörög

A mozgás passzivitásával szemben azért nem jelenik meg a mozgás aktivitása is, mert ez nagyon kevés igében hangulatkomponensként. A következő igék tartalmaznak erős aktivitást: *elinal, elszelel, furakodik, gurigázik, iszkol, ráncigál, sertepertél, suhan, szökken, toporog, toppan, ugrabugrál, ugrándozik*. Látható ebből, hogy a mozgás passzivitásához

lényegesen többször társul valamilyen sajátos hangulat a magyarban. Ugyanakkor a passzivitást kódoló igék lassúságot és kis intenzitást is kifejeznek, tehát ezek jellegzetesen összetartoznak a hangulatfestő igékben.

A mozgás intenzitása és a mozgás hangulata

A mozgás hangulatát a mozgás intenzitásához társítva kódoló igék nagyjából azonos arányban fejeznek ki haladó és helyben mozgást. Ez a jelentéskomponens azt kódolja, hogy milyen intenzitású a mozgás. Két típust különítettünk el: a kis és a nagy intenzitású mozgásigéket. Sajátos ebben a csoportban az, hogy viszonylag kevés az ember által végzett mozgást kifejező ige, a természeti elemek és az állatok mozgására használt igék ugyanolyan arányban jelennek meg. A kis és nagy intenzitású mozgást kódoló igéket különválasztva tüntettük fel az alábbi táblázatban az adatokat.

kis intenzitást kódoló hangulatigék	nagy intenzitást kódoló hangulatigék
billeg-ballag, botorkál, botorkázik, bukdácsol, csepereg, csordogál/csurdogál, csórikál, evickél, hulldogál, hullongál, illeg-billeg, inog-binog, ityeg-fityeg, jődögél, kullog, mcorog, nyüzsgölődik, nyüzsög, peckelődik, pilinkél, pilinkézik, pislákol, pislog, poroszkál, rezdül, sündörög, szökdécsel, szöszmötöl, tipeg, tipeg-topog	buzog, cibál, didereg, ficánkol, fickándozik, ireg-forog, izgágáskodik, lavíroz, pizseg, rezege, topog, toporog, zuhog

A víz mozgásának intenzitásához társul több esetben sajátos hangulat: *csepereg*, *csordogál/csurdogál*, *csórikál*, *buzog*, *zuhog*, és idesorolhatnánk a hó hullására vonatkozó igéket is: *hulldogál*, *hullongál*, *pilinkél*, *pilinkézik*. Itt is előfordul a *zs* és a *z* mint a kis apró pontok együttes intenzív mozgását kifejező hangok: *nyüzsgölődik*, *nyüzsög*, *pizseg*, *rezdül*, *rezege*, *zuhog*, illetve a csendben kiejthető hangok, amelyek a kis intenzitású mozgásokat kifejező igékben fordulnak elő: *cs*, *h*, *sz*, *p*. Bizonyos jelentésegységek, hangulatok kifejezésére az egyes hangok, illetve a hangzásformák is hozzájárulnak. Ezekkel mi nem foglalkoztunk behatóan, éppen csak megemlítettük, amiatt, hogy a fentebbi adatokban különösen szembetűnő a jelentésárnyalatok és a hangzás összefüggése.

Továbbá látható, hogy az előbbi jelentéskomponenshez, a mozgás passzivitásához hasonlóan nagyobb arányban fordulnak elő a passzivitást kódoló igék, mint a mozgás aktivitását kódolók.

A mozgás módja, alakzata és a mozgás hangulata

Amennyiben a mozgás módját mozgásformaként értelmezzük, ezt elkülöníthetjük a mozgás alapelemeitől, és tárcselekményként kezelhetjük, mely valamilyen mozgástípussal egészíti ki az alapeseményt. Így összetett mozgásról beszélhetünk, hiszen a mozgás folyamata szétválasztható legalább két mozgáselemre. Ezt a szétválaszthatóságot részben az indokolja, hogy képesek vagyunk az ilyen típusú mozgásokat úgy konceptualizálni, mint két különböző mozgástípus együttesét. Ezt többek között az is bizonyítja, hogy ha elhagyjuk a tárcselekményt egy ilyen igéből, még mindig megnevezhetjük valamilyen módon az adott mozgáseseményt, tehát van rá szavunk. A *Lebegteti a szél a zászlót* mondat hangozhatna úgy is, hogy *Mozgatja a szél a zászlót*, épp csak ebben a formában nem lenne benne az a mozgásforma, amelyet a zászló általában végez, a lebegés. Sajátosak ebből a szempontból a helyben mozgást kifejező igék, hiszen ezeknek az esetében az alapesemény tulajdonképpen a passzív mozgás vagy nyugvási állapot. Hasonlóan ha a *Sötét felhők gomolyogtak az égen* mondatból kihagyjuk a mozgásforma jelölését, csak úgy mondhatjuk, hogy *Sötét felhők voltak az égen*. Úgy értelmetlen, hogy *Sötét felhők mozogtak az égen*. Merthogy a felhők gomolyognak ugyan, de nem mozognak, ahogy a víz is pezseg, de nem mozog a pohárban (hacsak esetleg meg nem lötyögtetem).

A mozgás alakzata a mozgás módjának, hogyanjának egyike. Alakzaton itt nem mértani alakzatokat értünk, hanem valamilyen mintázatot, amely az adott mozgás általános szerkezetét adja. A magyar hangulatfestő mozgásigékben a következő mozgásalakzatokat fedeztük fel: hullámozó, gömbölyeg, henger, kis mozdulatok folyamata, körbe-körbe, lebegő, mozgó pontok halmaza, összekucorodó, összevissza, szaggatott, széles. Ezek a megnevezések olyan alakzatokat fednek, amelyek olyanok mint: a víz hullámozó mozgása, valami gömbölyű mozgása, valamilyen henger mozgása és így tovább. Érdekes az, hogy bár sok mozgásige kódol alakzatot, ezek nem függnek össze a mozgó jellegével. Vagyis nem kell kör alakúnak lennie a mozgónak ahhoz, hogy körbe-körbe mozogjon, vagy nem kell víznek lennie ahhoz, hogy hullámozva mozogjon. Ami kizáró jellegű lehet, az a mozgás közege vagy helye, de ez sem minden esetben.

Az alábbi táblázatban a fentebb említett szempontok alapján csoportosítottuk a mozgásigéket, külön-külön jelenítve meg azokat, amelyekben valamilyen hangulat

kapcsolódik a mozgás módjához, a mozgás alakzatához és a mozgás módjához és alakzatához együttesen.

a mozgás módjához valamilyen hangulatot társító igék	a mozgás alakzatához és módjához valamilyen hangulatot társító igék	a mozgás alakzatához valamilyen hangulatot társító igék
araszol, baktat, csatangol, csücsül, puffad/pöffed/püffed, ring, ringat	bodorít, bodorodik, bolyong, buggyan, buzog, csődül, csömöszöl/csomoszol, dögönyöz, dömöcköl, dülöngél, fészkelődik, ficáncol, fickándozik, gubbaszt, gunnyaszt, gomolyog, gyömöszöl, hancúzik, hancúrozik, hemperedik, hemperget, hempergőzik, henteredik, henterget, hentergőzik, himbál, himbálózik, ityeg-fityeg, izgágáskodik, kászálódik, kecmereg, kóvályog, kucorog, kuksol, kuporog, lebben, lebeg(tet), libben, libeg, libeg- lobog, lótt-fut, nyüzsgölődik, nyüzsög, penderedik, penderít, penderül, perdít/pördít, perdül/pördül, pereg/pörög, perget/pörget, szuszakol, tapicskol/tapicskál, térül-fordul, zöcsköl/zötyköl, zötykölődik	biccen(t), bicebócazik, biceg, billeget, billen(t), botorkál, botorkázik, bukdácsol, csapong, dangubál, döccen, dökög, fentereg, fetreng, fodrozódik, gurigázik, hőköl, ireg-forog, jödögél, kacskaringózik, kalimpál, kapirgál, laffog, leffeg, lotyog, lödörög, lötyköl, lötyög(tet), pattan(t), peccen(t), pezseg, pislákol, pislog, pizseg, reng, rezdül, rezzen, rogyadozik, roskadozik, sertepertél, suhan, támolyog, tekergőzik, tesped, tipeg, tipeg- topog, topog, toporog, vánszorog, vergődik, zötykölődik, zötyög

Látható azonban, hogy nincsenek éles határvonalak a csoportok között. Bizonyos esetekben a mozgás módja, máskor a mozgás alakzata válhat valamilyen hangulatot kódolóvá. Ugyanakkor ez a csoportosítás azt is jelzi, hogy a hangulatfestő igék nagy része kódol valamilyen jellegzetes alakzatot. A mozgás módjának már elemeit kevésbé kódoljuk ilyen részletességgel. A magyar igékre általában jellemző, hogy kifejezik a mozgás alakzatát, de a fentiekből az is nyilvánvalóvá válik, hogy a mozgás hangulatával szoros összefüggésben kódoljuk.

A mozgás időtartama és a mozgás hangulata

Mivel a térben való elmozdulás egyúttal időben is történik, a mozgás szemantikájába beletartozik az időtartam is. Gombos Erika arra a következtetésre jutott, hogy a magyar igék kb. 89%-ában kódoljuk a mozgás időtartamát (GOMBOS 2009: 42). Hangulat azonban az igék 10%-ában kapcsolódik az időtartamhoz, és ezek mind pillanatnyi mozgást kifejező igék. A hirtelen, váratlan hangulathoz a nehézkességben/könnyedségben vagy a mozgás alakzatában kifejezhető hangulatot kódolunk. A következő igéket soroltuk ide: *biccen(t)*, *billen(t)*,

buggyan, bukkán, döccen, gűbben, heppen, hűppen, lottyan(t), lűtten(t), pattant(t), peccent(t)/pűccen(t), pottyan(t), pűccint, rebben, reppen/rűppen, roggyan(t), ruccan, toppan, torpan, zűtten. Ezen a helyen nem részletezzűk ezeket az igűket, hiszen korábban măr részletesen volt szó rűluk.

A mozgás sebessűge, az irányja és a mozgás hangulata

Lévűn, hogy időben történnek a mozgások, a mozgás sebessűge is meghatározó lehet. Egyes igűk esetűben éppen a mozgás sebessűgűhez kapcsolhatjuk a hangulatot. Ezek a jelentéskomponensek (a sebessűg és az irány) szintén csak haladó mozgást kifejező igűkben találhatók meg, akárcsak az időtartamot rűgz t  jelentéskomponens. A helyben mozgás kódolása szemantikailag k z rja ezt a jelentéskomponenst.

A mozgás irány t kódoló jelentéskomponens azért maradt ki innen, mert nagyon kevés hangulatige kódolja, és mintegy k z r lagos alapon, szinte nincs is olyan ige, amelyben a mozgás sebessűgűhez és irányához egy r nt kapcsol dn  valamilyen hangulat.

A mozgás sebessűg t illetően az az  rdekessűg tűnt fel, hogy ritkábban kapcsolódik hangulat a gyors mozgásokhoz, mint a lass hoz, melyhez azonban nagyon gyakran társítunk valamilyen hangulatot igűikben, méghozzá oly módon, hogy ez a sz  hangalakj ban is tűkr z dik. Ez analóg egy korábban említett aspektussal, miszerint a mozgás passzivitásához gyakrabban társul valamilyen sajátos hangulat. Ennek szemantikai oka is lehet⁸, ugyanis  szrevehetűk, hogy a gyors mozgást kifejező igűkhez mindig társul valamilyen határozott cél vagy ok is, szemben a lassú mozgást k dol kkal, melyekhez leginkább a céltalanság, az álmodozás, a fáradtság kapcsolódik. Ezek érthetően k z rj k a gyors mozgást, m g az előbbiek feltételezik azt.

Az  l bbi táblázat szemlélteti ezt a k l nbsűget.

gyors mozgást kifejező hangulatkódoló igék	lassú mozgást kifejező hangulatkódoló igék
cikázik, cirk�l, elillan, elinal, elszelel, futk�roz�k, iramodik, �reg-forog, �szkol, l�t-fut, nyargal, nyargalászik, suhan, surran, viharzik, zuhan	ámolyog, andalog, ballag, bandukol, barangol, battyog, biceg, billeg-ballag, caflat/caplat, cammog, c�hel�dik, csúszik-mászik, d�c�g, flangál, hömpölyget, hömpölyög, j�d�g�l, k�sz�l�dik, kocog, kullog, oldalog, poroszkál,

⁸ Azon a nyelvekre általában jellemző tendenciára, hogy a negatív pólus jobban kidolgozott, mint a pozitív. Lásd Szilágyi 1996.

	ténfereg, vándorog, vonszol
--	-----------------------------

Az útvonal jellege és a mozgás hangulata

Az útvonal jellegéhez mint jelentéskomponenshez tartozik a mozgás kiindulópontja, az útvonal maga és a mozgás végpontja. A mozgás kiindulópontját és végpontját igekötővel (szatellittel) jelöljük a magyarban. Ezekben kódoljuk például, hogy a mozgás egy bent helyről tart kifelé vagy egy nyílt helyről egy zárt helyre befelé. A vizsgálatba csak egy pár igekötős igét vettünk be, mivel a szó hangulatát csak ritkán és sajátos esetekben (jelentésváltozás esetén) befolyásolják az igekötők. Ezekben az igékben (*elillan, elinal, ellábal, elszelel, szétrebben*) a sebességhez, gyorsasághoz társítunk valamilyen hangulatot, ezért itt nem is tárgyaljuk őket. A mozgás útvonalának jellegéhez a következő igékben kapcsolódik valamilyen hangulat: *csömöszöl, döccen, dőcög, furakodik, gübben, gyömöszöl, nyomakodik, nyomkod, szuszakol, tülekedik*. A *döccen, dőcög* és a *gübben* az út jellegének következményeképpen történő mozgást jelölik; a *furakodik, nyomakodik* és *tülekedik* egy tömeget feltételeznek, melyben a mozgó utat kell törjön magának; a *csömöszöl, gyömöszöl, nyomkod* és a *szuszakol* erő kifejtést igényelnek, az pedig útvonal tulajdonképpen valamelyik oldalán nyitott bent hely.

A mozgás által keltett hang és a mozgás hangulata

Az ebbe a csoportba sorolt igék azok, amelyeket a szótárak hangutánzó-hangulatfestő szavaknak neveznek. Hangot utánoznak úgy, hogy hangulat kifejezők is. Kivétel nélkül mindegyikre jellemző, hogy a hangalakja is szemléletes, vagyis hangszerkezete mintegy a hangzásban kódol valamilyen hang(ulat)ot.

Az alábbi igéket soroltuk ide: *csesztet, csiszeg-csoszog, csordogál/csurdogál, csórikál, csoszog, csörtet, csurran-cseppen, laffog, leffeg, lottyan, lötyköl, lötyög(tet), löttyen(t), pattan(t), potyog, pottyán(t), pöccint*. Ezeknek a mozgásoknak a hogyanja is hangulatosnak tűnik.

Van pár helyben mozgást kifejező ige, amely alapvetően nem hangutánzó, de valami halk rezgéssor mégis minden esetben kapcsolódik hozzá: *hemzseg, nyüzög, pizseg, pezseg, rezdül, rezeg*. Mintha a rengeteg apró kis mozgó által keltett hang lenne az, ami felidéződik

bennünk a szavak hallatán, bár sok esetben inkább érezhető, mint hallható mozgásról van szó. Innen látszik, hogy a nyelvi konvenció nem tesz különbséget az észlelés különböző módjai alapján megtapasztalt jelenségek között: a hallott és a fizikailag érzékelt rezgéseket azonos módon kódoljuk az igékben.

Ugyancsak itt említjük meg azokat az igéket, amelyek csendet kódolnak, vagyis a kódolt mozgáshoz szemantikailag hozzátartozik a csend. Ilyenek például a *setteneg*, *settenkedik*, *somfordál*, *sompolyog*, *suhan*, *sunnyog*, *surran*, *sündörög*. Azonnal feltűnhetett, hogy kivétel nélkül s-sel kezdődnek. Mintha a csendet jeleznénk ezzel a hanggal.

Összegzés

A dolgozatban azt vizsgáltuk, hogy jellegzetesen milyen mozgásjellemzőkhöz társul valamilyen sajátos hangulat a magyar mozgásigékben. A kategóriák és relációk nem feleltethetők meg egy az egyben a szavaknak és nyelvtani viszonyjelölőknek. Mégis lehetséges olyan megközelítése a dolognak, amelyben ez a két síkja a nyelvnek elkülönül egymástól. Leonard Talmy kognitív szemantikai vizsgálataiban abból indul ki, hogy elkülöníthetünk elemeket a jelentés síkján és a felszíni megjelenés síkján. Ennek alapján vizsgálhatjuk önmagukban – bár a szavak szerkezetétől és hangzásától nem teljesen függetlenül – az egyes szavak jelentéskomponenseit.

A vizsgálat során kimutattuk, hogy a magyarban jellegzetesen a mozgás nehézkességét és könnyedségét, a mozgó lelkiállapotát, a mozgás módját és legfőképp a mozgás alakzatát kódoló jelentéskomponensekhez társul valamilyen sajátos hangulat. Ritkábban, illetve kevesebb ige esetében a mozgó jellegét, a mozgás passzivitását, a mozgás időtartamát, a mozgás sebességét, az útvonal jellegét és a mozgás által keltett hangot kódoló jelentéskomponensekhez is kapcsolódik valamilyen egyedi hangulat. A haladó mozgást kifejező igék esetében nem kapcsolódhat hangulat a mozgás okához, míg a helyben mozgást kifejező igék esetében nem társul hangulat a mozgás időtartamához, sebességéhez, irányához, a mozgás által keltett hanghoz és az útvonal jellegéhez.

Újabb bizonyítást nyert az az általánosnak tekintett elv, miszerint az egyes nyelvekben a negatív pólus jobban kidolgozott, mint a pozitív pólus. Jóval nagyobb számú igében kapcsolódik a hangulatiság a lassúsághoz, mint a gyorsasághoz, a passzivitáshoz, mint az aktivitáshoz, illetve a kis intenzitáshoz, mint a nagy intenzitáshoz. Ezzel szemben a helyben mozgást kifejező igék körében nagyobb arányban fordul elő az intenzitáshoz társuló sajátos hangulat, tehát itt kivételesen az aktív skála kidolgozottabb.

Láthattuk azt is, hogy a nyelvi konvenció nem tesz különbséget az észlelés különböző módjai alapján megtapasztalt jelenségek között, vagyis azonos minták alapján kódolunk hangzás, látvány és fizikai érzékelés útján szerzett tapasztalatokat. Így lehet például azonos alakzata a *hemzseg*, *pizseg*, *pezseg* szavaknak vagy a *letyeg*, *petyeg*, *szepeg* szavaknak.

A mozgás hangulatának az intenzitással, passzivitással/aktivitással és könnyedséggel/nehézkességgel való szoros összefüggéseire is rávilágítottunk. Úgy gondoljuk,

hogy ezek vizsgálata további részletekre mutathat rá a magyar igék jelentésszerkezetével és tipológiai sajátosságaival kapcsolatosan.

A hangalak szerkezetére nem térünk ki részletesen, mert tulajdonképpen nem tartozik a vizsgálat témájához, de itt-ott utaltunk a sajátos jelenségekre. Vannak igecsoportok, amelyeknek hasonló a hangalakja és van közös jelentéskomponensük. Itt többek között a 'pillanatnyi' jelentésárnyalatot kifejező szavakat említettük. Ugyanakkor az is előfordul, hogy egy bizonyos hang társul egy adott jelentésegységhez, például az s a csendhez, a zs és a z a sok mozgó által végzett apró mozgáshoz.

A vizsgálat kiterjeszthető lenne még más igékre is, hiszen gyakran hordoznak valamilyen hangulatot például a beszéddel, az evéssel és ivással, az észleléssel, a fiktív mozgással és a különböző tevékenységekkel kapcsolatos igék.

Felhasznált irodalom

- FRAWLEY Williams 1992. *Linguistic Semantics*. Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale, New Jersey.
- GOMBOS Erika 2009. *A magyar mozgásigék kognitív szemantikai vizsgálata*. Szakdolgozat. Kolozsvár.
- LANGACKER, Ronald 1994. *The Limits of Continuity: Discreteness in Cognitive Semantics*. In: Catherine Fuchs – Bernard Vittori (szerk.): *Continuity in Linguistic Semantics*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam–Philadelphia.
- SZILÁGYI N. Sándor 1996. *Hogyan teremtsünk világot? Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára*. Erdélyi Tankönyvtanács, Kolozsvár.
- SZILÁGYI N. Sándor 2013. *Szabálytalan nyelvünk*. Kézirat. Kolozsvár.
- TALMY, Leonard 2000. *Toward a Cognitive Semantics II. Typology and process in Concept Structuring*. Massachusetts Institute of Technology.